

вивченні саме духовних аспектів діяльності пластових товариств, їх співпраці з громадськими, релігійними (християнськими і нехристиянськими) молодіжними організаціями, на можливості застосування пластової методи в загальнонаціональному вихованні підростаючого покоління, залучення християнських принципів в дію в українських молодіжних товариствах. Тому даний напрямок дослідження не можемо вважати вичерпаним, нецікавим для наукового осмислення.

Г.Саган^{*} (м. Київ)

ВІЗИТИ ПРЕДСТАВНИКІВ СЕРБСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНУ У 50-80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Однією з важливих форм співпраці між народами є міжцерковні відносини. Останні ж розвиваються у різних напрямках і формах. Залежно від геополітичних обставин, релігійні контакти мають ту чи іншу спрямованість, насиченість, змістовність тощо. Та попри всі чинники, релігійна співпраця, як правило, сприяє взаємному духовному збагаченню, утвердженню авторитету конфесій, які формують важливі сфери суспільного буття.

Для налагодження взаємин між православною спільнотою України та Югославії у 50-80-і роки ХХ ст. існували не дуже сприятливі умови. Проте, незважаючи на політичні обставини, все ж були значимі результати. Однією із найбільш поширених форм співпраці стали взаємні візити кліру та паломників. Зауважимо, правда, що українці майже не виїжджали як релігійні туристи за кордон, а переважно приймали в себе офіційні церковні делегації з Балкан. Тому наш аналіз стосуватиметься переважно відвідин югослов'янськими мирянами та кліриками України.

Дослідження цих напрямів міжцерковних відносин є важливими й тому, що вони фактично випали з поля зору вітчизняної історичної науки. Лише кілька праць українських науковців опосередковано торкаються цієї проблематики. Так, О.В.Павлюченко розглядає взаємини сербського митрополита Михайла з православними колами України. Проте хронологічно його дослідження охоплюють період кінця ХІХ ст. [Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1992. – С.60-64.]. Ґрунтовно вивчаючи історію всіх православних церков, О.Н.Саган у своєму дослідженні інколи також звертається до питань взаємин української та югослов'янської православної спільноти [Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004. – 909 с.]. Але, як і попередній дослідник, О.Н.Саган в основному торкається питань, які мали місце у ХІХ ст. Різні аспекти історії Сербської

^{*} Саган Г.В. – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

православної церкви (СПЦ) представлені також у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: Є.М.Чальцевої [Чальцева Е.М. Роль Русской Православной церкви в национальном возрождении южныхъ словян. Дис. на соиск. ученой степени канд. истор. н. – Донецк, 1999. – С. 46.], К.Є. Шкурата [Скурат К. История Помесных Православных Церквей. В. 2-х томах. – Т.2. – М., С. 100-113.], М.Н. Бессонова [Бессонов М.Н. Православие в ниши дни. – М., 1990. – С. 97-100.], Р.Роберсона [Роберсон Р. Восточные христианские церкви: Церковно-исторический справочник. – СПб., 199. – 191 с.] та інших. Їхні роботи допомагають пояснити вплив того чи іншого факту з історії СПЦ на міжнародну діяльність православного кліру Югославії.

Зважаючи на обмеженість дослідницьких праць, у своїх висновках ми базувалися на великому архівному матеріалі, який ще мало залучався до наукового обігу. Аналіз архівних документів дозволив нам прослідкувати цікаву і важливу сферу співпраці українського та югослав'янських народів, які представляють значиму частку православного світу.

Представники релігійних кіл, паломники з Югославії, могли прибувати в Україну по лінії "Інтурист", на запрошення Московського Патріархату та інших релігійних і державних організацій, а також (значно рідше) за приватними візами. Співробітники "Інтуристу" зобов'язані були інформувати Раду зі справ релігії при уряді України про склад групи, їхні наміри щодо майбутньої подорожі тощо. Рада, зважаючи на бажання туристів, мала визначити маршрут групи, яким згодом і керувалися співробітники "Інтуристу". Такий порядок дозволяв співробітникам Ради слідкувати за тим, щоб іноземці не потрапляли на "небажані" об'єкти – храми, які потребували ремонту, були переобладнані під господарські чи інші об'єкти тощо. Хоча з середини 80-х роках ХХ ст., з початком перебудови в СРСР, коли до України почали пускати більше іноземців, то, наприклад, до київської синагоги водили на екскурсію як до діючої релігійної установи, а насправді там працював ляльковий театр. На запитання туристів про те, де рабин, відповідали, що він або вчиться в Ізраїлі чи США, або відпочиває на курорті. Приблизно такі ж "правдиві" відповіді отримували іноземці на запитання й про інші культові споруди в Україні.

Після від'їзду туристів, екскурсоводи чи клірики, які супроводжували гостей, зобов'язані були надіслати довідку у Раду зі справ релігії, у якій детально описували всі деталі перебування релігійних туристів в Україні. Особлива увага в довідці приділялася тому, які запитання були у туристів і які відповіді вони отримали.

Зазначимо, що на загальному фоні релігійних туристів, які відвідували Україну, югослов'яни були представлені дуже мало. Загалом домінували громадяни США, Канади, ФРН, Фінляндії, звідки переважно приїжджали представники української еміграції. З Югославії, попри те, що там була не мала українська діаспора (біля 45 тис. осіб) [Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К, 1999. – Т. 15. – С. 215], серед екскурсантів дуже рідко були вихідці з України. Це було наслідком страху перед радянським

режимом, елименти якого траплялися в ФНРЮ (Федеративна Народна Республіка Югославія). Тому з осторогою українські вихідці на Балканах ставилися до ідеї поїздки в Україну, боячись затримання та арешту спецорганами в радянській республіці. Друга особливість, що стосується візитів делегатів кіл СПЦ, як в Україну, так і в інші країни на міжнародні релігійні форуми – усі вони були найстаршими серед гостей, делегатів тощо. Складається враження, що після Другої світової війни Сербська православна церква або мало піклувалася про молоду кадрову зміну, або у молоді спадав інтерес до православ'я.

Один з перших візитів православних кліриків Сербської ПЦ в Україну відбувся у жовтні 1956 р. Це була знаменна подія в історії налагодження відносин ФНРЮ та СРСР в цілому після тривалої відсутності співпраці між країнами. Візит перших осіб СПЦ мав велике значення і як додаткова ланка політичного примирення, засвідчував відновлення давньої дружби духовенства, яке в часи розриву відносин змушене було припинити спілкування. До речі, візит сербських кліриків майже на рік випередив приїзд урядової делегації ФНРЮ, який відбувся у червні 1957 р. Делегація СПЦ, яка нараховувала дванадцять осіб, провела в Радянському Союзі 21 день, 14 з них – у Москві, 4 – в Ленінграді та 3 – в Києві. До складу делегації увійшли: патріарх СПЦ Вікентій, митрополит Добробосанський Нектарій, єпископи Велеріан Шумадійський, Хризост Бранічевський, та Вісаріон Банатський, протоієреї Мілан Смілянч із Белграда, Петер Капічіч із Лесковця, Тіхомір Поповіч, Торче Жуніч, лікар Йовіча Ненадіч і голова подвір'я РПЦ в Белграді Віталій Тарасєв. Також з кліриками Сербської церкви прибув представник Уряду ФНРЮ Мілоє Долпаріч – секретар комісії з віросповідувань Союзного виконавчого Віче Югославії [Наша посета сестренскої Рускої православої цркви // Весник. – Београд, 15 новембер 1956. – № 178. – С. 1-2.].

Ніхто з членів югославської делегації до цього не відвідував СРСР, а тому гостей цікавили усі сфери місцевого життя. Приймаюча сторона проявила високу увагу до церковної делегації. У Москві їх приймав патріарх РПЦ Алексій I і голова Уряду СРСР М.О.Булганін. Візит в Україну був організований за проханням югославської сторони. Перебування в Києві було насичене різними зустрічами, відвідинами тощо. На жаль, на той час митрополит Київський і Галицький Іоан був хворий і особисто не зміг приймати гостей. Від його імені делегацію в Екзархаті приймав архієпископ Херсонський і Одеський Борис. Патріарх Сербський Вікентій за святковим обідом виголосив промову, в якій навів цікаві факти зі спільної історії. Зокрема патріарх зазначив: "Ми відвідали три головні центри Радянського Союзу: Москву, Ленінград і Київ. Скрізь нас зустрічали сердечно і важко сказати, де було краще. Але хочу відзначити, що Київ для нас, сербів, особливо дорогий тому, що ми з Києва отримували допомогу і моральну підтримку в найважчі моменти нашого підневільного життя, коли ним загрожували денационалізацією, і коли вороги православ'я хотіли нас відвернути від православної віри. У 1721 р. ми звернулися до св. Синоду за

допомогою і він доручив Києву нам допомогти і послав нам допомогу в особі вчителя Максима Суворова та інших, які привезли з собою богослужбові книги та іншу літературу, відкрили школи і зайнялися просвітництвом сербського народу". Також патріарх Вікентій наводив приклади іншої допомоги, а наприкінці зробив висновок: "А найголовніше те, що ми зберегли православ'я при допомозі Києва" [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 1. – Спр. 145. – Арк.14-21.]. Нині ці слова не повинні залишатися в історичному минулому, а мають стати чинником зміцнення співпраці українських і югослов'янських кліриків. Адже православ'я і в Україні, і на Балканах вимагає зміцнення свого авторитету і збільшення прибічників, а спільними зусиллями і співпрацею цього буде легше досягнути.

Делегація Сербської ПЦ у 1956 р., окрім зустрічі з українськими священиками та відвідинами церковних установ, здійснила візит до голови київської міської ради Давідова, побувала на різних господарських об'єктах Києва. А представник Уряду ФНРЮ М.Ділпаріч мав зустріч і з українським чиновниками, де розповів про принципи державного регулювання релігійних питань в Югославії. Наприкінці візиту гості запросили своїх київських колег до Белграду. Проте українські священики не змогли скористатися цим запрошенням. І це не зважаючи на те, що у жовтні 1961 р. Київ відвідав вже новий Патріарх СПЦ Гермоген і знову запрошував українців відвідати ФНРЮ [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 1. – Спр. 299. – Арк.6.].

Цікаво, що до складу делегацій, які відвідували Україну, югослави обов'язково включали викладачів теологічних установ Югославії. Підготовка православних кліриків ФНРЮ здійснювалася на створеному в 1921 р., богословському факультеті Белградського університету. Факультет з 1946 р. став самостійним вищим навчальним закладом. При ньому відкрився Богословський інститут із дворічним курсом навчання [Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – С.511-512.]. Після 1961 р. рівень духовної освіти значно підвищився. Відкрилося кілька семінарій – в Белграді, Прізрені, Сремських Карловцях і при монастирі на о. Крк. На думку аналітиків, з початку 70-х років значно покращилися й побутові умови та навчальний процес в цілому у духовних навчальних закладах Югославії [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 247. – Арк.92-95.].

Великий інтерес до України проявляли ті югославські клірики, які свого часу були студентами Московської та Ленінградської духовних академій. Під час навчання вони бували в Україні, знали її специфіку. А тому, коли у них з'являлася нагода знову побувати в Україні, вони обов'язково намагалися нею скористатися. Зокрема, 9-10 липня 1971 р. в Києві перебував ієромонах з Югославії Дамаскін (Душан Давідовіч). У 1967-1968 роках він навчався у Московській духовній академії, успішно її закінчив. Після захисту наукової роботи з теми "Літургійні особливості Руської і Сербської Православних Церков" отримав звання кандидати богослов'я. Навчаючись в Москві, розповідав Д. Давідовіч, він жодного разу не їздив додому, бо боявся

“втратити” навчання, оскільки існувала проблема в'їзду до СРСР [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 247. – Арк.76-86.]. Проте коли у 1971 р. у нього з'явилася можливість відвідати Радянський Союз, він з радістю погодився – його цікавило, чи змінилося тут релігійне життя, як зберігаються релігійні святині Києва, храми Одеси тощо.

Перебуваючи в Україні, Д.Давидовіч проявляв великий інтерес до історії українських міст, релігійних пам'яток, а також багато розповідав про події в СПЦ. Зокрема про карловацький розкол, який, на думку священика, мав національні (російські - Г.С.) корені і користувався підтримкою серед російської діаспори [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 247. – Арк. 92-95.].

Певні припущення щодо кризи сербського православ'я висловлював Василь Тарас'єв – настоятель подвір'я Московського Патріархату в Белграді під час візиту до Одеси 21-23 липня 1973 р. У приватних розмовах він додав, що розкольники ще з 20-х років ХХ ст., "ведуть ворожу політику щодо РПЦ". Також В. Тарас'єв поділився й деякими іншими спостереженнями. На його думку, найвідданішими православними прихожанами в Югославії були чорногорці. Сам В. Тарас'єв вже не один десяток років проживав на Балканах. Ще його батько Віталій, родом з Маріуполя, у 1917 р. емігрував до Белграда, де вони разом з сином стали служити у храмі РПЦ [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 341. – Арк.118-123.]. У 1973 р. Василь Тарас'єв вперше приїхав до України. Він жалкував, що з різних причин не міг зробити це раніше. До цього священик без особливих перешкод відвідав десятки країн світу, окрім США, куди вимагали прискіпливого медичного обстеження через епідемію туберкульозу, та не був в Іспанії через панування там фашистського режиму. Українські ж клірики не мали такої можливості, а тому з великим інтересом слухали розповіді гостя. Отже, приїзди духовенства з Югославії не тільки розширювало обізнаність українського кліру про релігійне життя в СФРЮ, але й про інші країни, куди, при бажанні й без особливих перешкод, могли поїхати югославські громадяни.

У 1975 році, 11-15 жовтня, в Одесі побувала спеціалізована екскурсійна група, яка складалася лише з викладачів та студентів семінарії Югославії. Очолив делегацію професор семінарії імені св. Сави у Белграді архимандрит Доменціан. До складу делегації ввійшли: Сінгеят Нікодим Чураков – в. о. ректора семінарії імені св. Кирила і Мефодія в Прізрені, викладач Белградської семінарії Мілан Драган, який одночасно був редактором дитячого журналу "Дзвіночок", вихованець IV класу семінарії Зарко Недіч, Василь Тарас'єв – настоятель подвір'я Московського патріархату в Белграді. Гостей супроводжував співробітник Відділу зовнішніх церковних відносин ієромонах Агафангел (Гавриїлов) з Ленінграду.

Зупинилася делегація в готелі Успенського чоловічого монастиря. В Києві їх познайомили з територією монастиря, патріаршою резиденцією, монастирськими храмами та містом в цілому. Разом з монастирським

духовенством гості брали участь у службах і літургіях. 13 жовтня серби відвідали Одеську духовну семінарію. Зустрічалися вони тут з ректором архимандритом Агафангелом, який влаштував на честь гостей святковий обід. За обідом архимандрит Доменціан подякував за щирі гостинність і відзначив, що "в усьому світі існує духовна криза, «і руські духовні школи відіграють велику роль у відродженні православ'я, яким він відвів третє місце в світі після Єрусалиму й Афону, де дійсно існує духовне життя. А в книзі почесних гостей Одеської духовної семінарії гості залишили запис:» Делегація Сербської православної церкви – представники сербських семінарій – вперше відвідали братську семінарію РПЦ після їх відродження. Ми захоплюємося устроєм і роботою цієї семінарії...." [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 17. – Арк.242.].

Об'єктивно ці слова не були лише знаком ввічливості, але й своєрідною підтримкою для українських кліриків, яким доводилось докладати значних зусиль аби належно організувати релігійну освіту в комуністичній атеїстичній країні, де свобода зазнавала різноманітного переслідування і заборони. Зрозуміло, що представники сербської делегації про це відкрито не говорили, але молоді люди, які навчались у вищих духовних школах Радянського Союзу, розуміли з півслова.

Не все гаразд було і в духовному житті Югославії. Попри те, що справа зі свободою совісті у них була значно кращою, ніж в Україні, їхні проблеми мали інші причини й характер. Найсуттєвішою проблемою, про яку говорили й самі сербські священики при відвідинах України, був спад інтересу до релігії з боку молоді. Зокрема, у 70-ті роки ХХ ст. до православної церкви у Сербії приходило у двадцять раз менше молоді, ніж у довоєнний період. Проте тут скоріше проблема не падіння духовності підрастаючого покоління, а відсутності можливості належної роботи саме православних священиків з молоддю. Адже у цей період збільшується кількість прихожан в інших церквах – протестантських, мусульманських та інших. Тому відвідини сербськими православними кліриками релігійних осередків України давали їм своєрідні уроки для відродження свого впливу на батьківщині.

Цікавим і для України і для Югославії, у контексті пізнання ролі православ'я в Європі, був візит в Україну громадянина СФРЮ Ніколая Цернокрак, який навчався на III курсі Сергієвського богословського інституту у Франції. Прибув гість до Києва напередодні Паски – 23 квітня 1976 року. Його перебування в Україні проходило, так би мовити, за стандартним розкладом: екскурсії містом, відвідини храмів, монастирів, служб божих тощо [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 38. – Арк.143.]. Проте навчання на Заході помітно вирізняло гостя з поміж інших студентів з Югославії, які приїжджали в Київ з московської чи лєнінградської академій. Н.Цернокрак був дуже активним у розмовах, задавав багато питань, його цікавили різні аспекти релігійного життя в Україні: чи є духовні академії та семінарії? скільки діючих храмів і монастирів? як фінансуються релігійні установи? та інше. Разом з тим, із розповідей Н.Цернокрак, українські

священики дізнались багато невідомого для нього про СПЦ, про релігійну освіту у Франції тощо.

У своєрідну доповідь перетворився виступ Н. Цернокрак на прийомі в Екзарха України митрополита Філарета у перший день Паски. З виступу гостя українські клірики дізналися, що у Сергієвському богословському інституті навчаються студенти з різних країн Європи, але, як не прикро, там серед них не було жодного француза. Професура складалася переважно із емігрантів Росії та України. Навчання велось французькою та російською мовами і було платним. Повний цикл освіти охоплював чотири роки. Також Н.Цернокрак зауважив, що такої повноти церковного життя, яке він побачив у Києві, йому раніше ніде не довелося зустрічати [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 38. – Арк.145.]. Такі відгуки іноземців були своєрідною компенсацією українським священикам за їхню працю та службу в умовах постійних утисків і переслідувань, які існували тоді в Україні.

Велике значення для налагодження співпраці українського та югославського православного духовенства мав візит професора, протоієрея з Белграда Лазара Міліна, який перебував у Києві 26-27 жовтня 1976 року. Перед приїздом в Україну він презентував Сербську православну церкву на реформаторсько-православному конгресі-діалозі, що відбувався у Ленінграді. У Белграді Лазар Мілін був настоятелем церкви пресвятої Параскеви Сербської, а також професором богословського факультету Белградського університету, де викладав апологетику та історію релігії [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 40. – Арк.191.]. Не зважаючи на короткий термін перебування в Києві, гість встиг відвідати всі дозволені 8 об'єктів православні релігійні комплекси міста та історичні пам'ятки. А 27 жовтня Лазар Мілін на запрошення митрополита Філарета він побував на обіді у резиденції Екзарха України. Сторони обмінялися думками щодо реформаторсько-православного діалогу, схвально сприйняли налагодження міжконфесійного діалогу в світі. Також гість порушив, актуальне на той час для Югославії, питання про визнання Македонської церкви. Зокрема він зазначив, що проголошену автокефалію у Македонії клірики СПЦ намагаються сприймати якомога спокійніше, не нагнітаючи і так не просту ситуацію, й висловлюють надію, що з часом відбудеться об'єднання Македонської православної церкви з СПЦ.

Загалом у 1976 році Екзархат України відвідало 519 осіб із 36 країн світу. З них 42 делегації – на запрошення Московського Патріархату, 20 – по лінії "Інтурист" та інших організацій. Домінували громадяни США, Австрії та Греції. З Югославії було четверо релігійних туристів. На фоні загальної кількості це виглядало дуже мало. Проте з інших слов'янських країн було лише троє осіб – двоє з Чехословаччини і один – з Польщі. Як правило, майже всіх гостей Екзарх прийняв особисто у своїй резиденції, а в його відсутність гостей запрошував до резиденції вікарій Київської єпархії єпископ Варлаам [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 40. – Арк.303.].

Напередодні олімпійських ігор 1980-го року в Україні, як і в інших республіках СРСР, була посилена робота ідеологічних відділів влади з контролю за іноземними гостями, які приїжджали у ролі релігійних туристів. Працюючи з такими делегаціями, радянські чиновники мали "обмежити вплив іноземців на свідомість радянських людей" і показати "переваги соціалістичного способу життя" [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 119. – Арк. 224-233.]. Мало хто з організаторів екскурсій догадувався, що іноземці й без слів добре бачили "радянські реалії свободи совісті", "хороший стан храмів", тому часто марними були старання гідів. Іноземці зі співчуттям дивилися на недбайливе ставлення до історичних та релігійних пам'яток, але разом з тим постійно дивувалися релігійності українців. В олімпійському році в Києві, як зазвичай, побувала лише одна югославська делегація, але була досить великою – 51 особа. Очолював її єпископ Даниїл Маргошткі. Українську столицю гості відвідали у жовтні на свято Покрови 14 жовтня. Їх приймав в Екзархаті архієпископ Макарій. Після невеликої розмови і привітальних промов, Макарій вручив усім членам делегації пам'ятні сувеніри та висловив сподівання на тісну співпрацю між церквами і країнами [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 151. – Арк.125.].

Після подорожі Ленінградом, 12-15 жовтня 1981 р. у Києві побувала велика група туристів (33 особи) з Югославії, яку очолював вже згадуваний протоієрей Василій Тарасьєв – настоятель Троїцького подвір'я Російської православної церкви в Белграді. Разом зі священниками серед туристів були і миряни – більшість з них представники російської діаспори. Основний свій час гості з Белграда потратили на огляд релігійних та історичних місць Києва. Також щоранку й вечорами вони відвідували служби у Володимирському кафедральному соборі. На Покрову, 14 жовтня, югославські священнослужителі взяли участь у святковій літургії в Покровському жіночому монастирі, яку очолював митрополит Київський і Галицький Філарет. Ввечері делегацію приймали в резиденції митрополита. Під час розмови гості відзначили, що вони відкрили для себе багато нового. Зокрема те, що в Україні діє чимало храмів і вони в непоганому стані, є церковна література, календарі тощо [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 187. – Арк.230-332.]. Проте ці здивування були не стільки наслідком так званої західної "антирадянської пропаганди", скільки того, що сербські гості помітили те наскільки православ'я в Югославії, за умов більш реальної свободи, ніж в СРСР, опинилося в складніших умовах, викликаних спадом інтересу населення до цієї віри.

Загалом протягом 1981 р. Екзарха України відвідало 42 делегації, серед яких лише одна була з Югославії. Проте подібна ситуація була й з іншими європейськими країнами, де діяли православні церкви: Болгарією, Румунією. Чехословаччиною, НДР, від яких було по одній – дві делегації. Найбільше – сім делегацій – приїхало зі США [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 188. – Арк.257-261.].

У 1983 році Україну відвідало 1664 особи із капіталістичних і 1432 – з мало розвинутих країн. Із соціалістичних країн була представлена лише Югославія. Її громадяни (3 особи) відвідали київську синагогу. До речі, усього у синагозі за 1983 р. побувало 347 іноземних гостей [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 260. – Арк.180-184.].

У жовтні 1983 р. відвідала Україну велика група паломників (33 особи), яку очолив протоієрей Василій Тарасьєв. До складу делегації увійшло шість священників Сербської православної Церкви і 27 прихожан СПЦ. Як і у 1981 році, югослов'яни на Покрову побували у Покровському жіночому монастирі, а священники разом з місцевими кліриками відслужили святкову літургію. Після служби ігуменя Маргарита запросила гостей на прийняття. Під час трапези гості розповідали про своє враження від перебування в Україні, про релігійне життя в Югославії. Після Києва югославська делегація відправилась у Тбілісі, де мала намір ознайомитися з духовним життям православної Грузії [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 260. – Арк.130.].

Незмінною залишилася традиція і 1985 року. Василій Тарасьєв на Покрову (12-15 жовтня) знову привіз до Києва чисельну (32 особи) групу релігійних туристів з Югославії. Як і раніше, щиро і гостинно зустрічали югослов'ян у Києві. Частина туристів вже не вперше перебували в Україні, а тому для них ця поїздка носила суто паломницький характер. Вони не сподівалися відкрити для себе нічого особливого в українському суспільстві, тому перебудовницькі ідеї, які почали висловлюватися в радянській державі, поки що мало вселяли якісь надії.

Восени 1986 р. у Москві знаходилась делегація Сербської православної церкви. Чотири дні (11-13.09) делегація перебувала в Україні – в Києві, а потім – у Львові. Очолював делегацію Святіший Патріарх Сербський, архієпископ Печський, митрополит Белградско-Карловацький Герман (Джарич), який з 14 вересня 1958 р. очолював СПЦ. До складу делегації входили: митрополит Дабро-Босанський Владіслав (Дмитрович), єпископ Зворничко-Гузланський Василій (Качавенда), єпископ Банялукський Єфрем (Милутинович), протоієрей Душан Кашич, – викладач церковної історії, колишній ректор духової семінарії, протоієрей Мілан Янковіч – секретар Синоду; протоієрей Василій Тарасьєв – настоятель російського патріаршого подвір'я в Белграді; протоієрей Момірчмчу – секретар патріарха, протодиякон Владо Мікіч – викладач співів у духовній семінарії, протодиякон Томіслав Міланович – секретар Белградської архієпископії; Мічета Станков – келійник патріарха. Із Москви делегацію супроводжували Архієпископ Кримський та Сімферопольський Леонтій і диякон Борис Даниленко. Поважних гостей із Сербії зустрічали перші особи РПЦ в Україні на чолі з Екзархом України митрополитом Київським і Галицьким Філаретом. Також серед зустрічаючих були представники українського уряду – уповноважені з релігійних справ та представника МЗС.

Своє перебування у Києві розпочали з відвідин Києво-Печерської Лаври, Покровського жіночого монастиря, музею Другої світової війни. У жіночому монастирі на запрошення ігумені Маргарити гості побували на обіді. Всеношну сербське духовенство відслужили у Флорівському жіночому монастирі. В обох монастирях Святійшого Патріарха зустрічали дзвонами і співом хору. Патріарх Герман скрізь виступав з вітанням і благословляв усіх присутніх у храмах. 13 вересня гості продовжували знайомитися з історичними пам'ятками міста. Вони відвідали Софійський собор, побували біля Золотих воріт, пам'ятника князю Володимирі, на Аскольдовій могилі та інших визначних місцях Києва. На святковому обіді на честь високого гостя Екзарх України митрополит Філарет у своєму вітальному слові відзначив давню дружбу між руським і сербським народами та їх церквами. Він також висловив сподівання, що патріарх Сербський приїде на святкування 1000-ліття Хрещення Русі. У слові-відповіді Патріарх Герман подякував за гостинність, благі побажання, відзначив, що нарешті збулася його давня мрія відвідати Київ, поклонитися святиням старовинного міста, а також зауважив, що буде просити у Бога здоров'я аби приїхати на святкування Хрещення Русі (на час візиту йому вже було 87 років). Забігаючи наперед зазначимо, що ні патріарх, ні інші представники Сербської православної церкви так і не змогли приїхати на святкування 1000-ліття Хрещення Русі. Після прийому митрополит Філарет вручив гостям пам'ятні подарунки.

Ввечері, напередодні неділі, патріарх Герман молився на всеношній у Володимирському кафедральному соборі, де його зустріли співом “від сходу сонця до заходу...”. Всеношну молитву здійснювали митрополити Філарет, Владислав та єпископи Василій і Єфрем разом з кліром Сербської церкви. Екзарх України та Сербський патріарх виступили з привітаннями, у яких знову відзначили давні дружні відносини між РПЦ і СПЦ та їх паствою.

Під час перебування у Києві сербських гостей цікавили питання: на які кошти живуть ченці? який у них розпорядок дня? чи мають господарства та земельні наділи? чи надає монастирю допомогу держава? коли були закриті Софійський собор і Лавра? скільки років Київ був в окупації? та інші. І, як відзначив, патріарх Герман, найбільше його вразила гостинність і щирість прийому, який був організований в Києві [ЦДАВО України – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 364. – Арк. 107-117.].

Після української столиці гості відправилися до Львова, де почали свій візит із собору св. Юра. У храмі патріарх Герман разом з митрополитом Никодимом відслужили Божественну Літургію. Після служби гості відвідали інші святині міста. Скрізь їх зустрічали з почесними і дарували на згадку подарунки. На вечір 14 вересня делегація у супроводі кліру Львівсько-Тернопільської єпархії прибули до Почаївської лаври. Там гості пробули до обіду наступного дня. Прийом був надзвичайний, що ще раз вразило духовенство з Балкан. Слід також зазначити, що з боку республіканської влади також було повне сприяння щодо найкращої організації візиту делегації з Югославії. Добре було організовано переїзди гостей,

представники республіканської та місцевої влади брали участь у церковних прийманнях, де виступали з привітаннями, що було дуже позитивно сприйнято сербською делегацією.

Проаналізовані візити югославського православного кліру та прихожан до України були одними з найважливіших напрямів співпраці, які існувала в ті роки у релігійній сфері між нашими народами. Саме міжцерковні зв'язки югослов'ян та українців мали давні історичні корені, що обумовило їхню специфіку. По-перше, серед слов'янських країн Югославія дійсно опинилася на першому місці за кількісним та якісним наповненням візитів православної спільноти до України. По-друге, майже всіх гостей з Югославії дивувала висока релігійність українського народу, яка, попри всілякі ідеологічні заборони, майже не зменшувалася. По-третє, при відвідинах українських міст і православне духовенство Югославії, і прихожани СПЦ відзначали ту значну духовну і матеріальну роль, яку свого часу відіграв Київ у справі підтримки православ'я серед югослов'ян. Усі наведені фактори, на нашу думку, нині мають бути базою для зміцнення і розвитку подальшої співпраці між українським і югослов'янським православним співтовариством зорієнтованої на зміцнення загальних позицій православ'я у світі.

*Б.Бойко** (м. Житомир)

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ПРОТЕСТАНТІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що в останні роки протестантські церкви України дедалі активніше спрямовують діяльність у напрямку підвищення освітнього рівня своїх пасторів і вірних. Помітно зростає частка протестантів серед студентів вищих світських навчальних закладів, які здобувають дипломи державного зразка з різних спеціальностей. Очевидно, поява такої тенденції не випадкова і пов'язана з прагненням протестантських організацій посилити власний вплив з метою досягнення більш успішної політики прозелітизму.

Вивчення історичного досвіду розвитку протестантської освіти, зокрема на Волині, дасть можливість виявити специфіку та особливості духовного виховання протестантів, а з'ясування проблем міжконфесійного характеру і державно-церковних відносин у діапазоні минулого та сучасного сприятиме пошуку шляхів щодо налагодження толерантного існування різних конфесій у майбутньому. У цьому й полягає практичне значення дослідження.

* Бойко Б.Є. – магістр богослов'я, пошуківець Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.